

1. પાશ્ચાત્ય વિચારો તેમજ શિક્ષણનો હિંદ પરનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો.

- ભારતમાં અંગ્રેજી કેળવણી દાખલ કરવાનો વિલિયમ બેન્ટિકનો નિર્ણય (7 માર્ચ, 1835) ઘણો ઐતિહાસિક અને શકવર્તી પરિણામો લાવનારો સાબિત થયો. ઈંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટ કંપનીને દર વર્ષે એક લાખ રૂપિયા ભારતમાં કેળવણી, કલા તથા સંસ્કૃતિને ઉત્તેજન આપવા વાપરવા, પરંતુ (ઈ. સ. 1833 સુધી) કંપનીએ ભારતમાં કેળવણી વિકાસાર્થે એક પાઈ પર વાપરી ન હતી.
- તે સમયે ભારતના લોકોને સંસ્કૃત કે ફારસી માધ્યમથી કેળવણી આપવી કે અંગ્રેજી માધ્યમથી આપવી તે પ્રજન હતો. સર ચાર્લ્સ ટ્રેવેલ્યન, રાજા રામમોહનરાય વગેરે અંગ્રેજી કેળવણીના હિમાયતી હતા. વિલિયમ બેન્ટિક પણ અંગ્રેજી કેળવણી તથા પાશ્ચાત્ય જ્ઞાનવિજ્ઞાન ભારતમાં દાખલ કરવાના મતનો હતો. કેળવણીના પ્રજનોનું અવલોકન કરવા માટે એક કેળવણી પંચ નીમ્યું. તેના પ્રમુખપદે ટી, બી, મેકોલેની નિમણુક કરી. 1835ના ફેબ્રુઆરીમાં મેકોલેએ પોતાનો અહેવાલ આપ્યો.
- તેણે પાશ્ચાત્ય શિક્ષણને ઉત્તેજન આપવાની હિમાયત કરી હતી. વિલિયમ બેન્ટિકે આ અહેવાલ સ્વીકાર્યો. ગવર્નર જનરલ હેલ્ડાઉસીના સમયે સર ચાર્લ્સ વુડ નામના અધિકારીએ ભારતીય શિક્ષણના મેગ્નાકાર્ય તરીકે જાણીતા ‘શિક્ષણનો ખરીતો’ પસાર કરી કેળવણીની દિશામાં ઝડપી ગતિ કરી. વાઈસરોય રિપને હન્ટર કમિશનર મારફતે આ કામને કાયમી સ્વરૂપ આપ્યું.
- આ બધાં પ્રયાસોને લીધે દેશભરમાં પાશ્ચાત્ય શિક્ષણનો વ્યાપ વધ્યો. તેનાથી વખત જતાં ભારતમાં ‘બુદ્ધિવાદી’ઓનો એક નાનકડો પરંતુ શક્તિશાળી વર્ગ ઊભો થયો. તેણે યુરોપ અને ઈંગ્લેન્ડના ઇતિહાસ અને તેમના ખ્યાતનામ લેખકોના અભ્યાસ કર્યાં, બર્ક, મિલ, સ્પેન્સર વગેરેના ઉદારમતવાદી અને સ્વાતંત્ર્યપ્રિય લખાણોએ આ વર્ગમાં રાષ્ટ્રવાદ અને સ્વશાસનની ભાવના પ્રેરી. ઈંગ્લેન્ડનો ઇતિહાસ તો ફરજિયાત ભણાવવામાં આવતો. તેમાં મેગ્નાકાર્યની પ્રાપ્તિથી માંડીને સંસદીય પદ્ધતિ, ચૂંટણી રાજકીય પક્ષો, લોકોના મૂળભૂત અધિકારો વગેરે બાબતોએ ભારતના શિક્ષિત સમાજ પર અસર કરી.

2. ભારતના ભવ્ય ભૂતકાળના પુનઃ સંશોધનની પ્રક્રિયાનો ખ્યાલ આપો.

- હિંદી સરકારના પુરાતત્ત્વખાતાના વડા એલેક્ઝાન્ડર કનિંગહામ તથા તેના મદદનીશોએ ભારતમાં અને કે પ્રાચીન સ્થળોએ ખોદકામ કરીને ભારતીય સંસ્કૃતિની ગૌરવગાથા ગાતા અવશેષો શોધી કાઢ્યા. આજ અરસામાં ભગવાનલાલ ઈન્દ્રજી જેવા ભારતીય પુરાતત્ત્વવિદો એ પણ અનેક પુરાણા અવશેષો શોધી કાઢીને ભારતીયોને તેમના દેશની સંસ્કૃતિની ભવ્યતાનો ખ્યાલ આપ્યો.
- પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો જેવા કે કર્નલ જેમ્સ ટોડ, જેમ્સ પ્રિન્સેપ, સર એલેક્ઝાન્ડર, કિનલોક ફાર્બસ, મેક્સમૂલર વિલ્સન, ફર્ગ્યુસન બુહલર, ફ્લીટ વગેરે તથા ભારતીય વિદ્વાનો જેવા કે રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર, રામકૃષ્ણ ગોભાંડારકર, ડૉ. હસમુખ સાંકળિયા, હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, દયાનંદ સરસ્વતી, સ્વામી વિવેકાનંદ, રાજા રામમોહનરાય, ભગવાનલાલ ઈન્દ્રજી, ડૉ. એસ. આર. રાવ, ડૉ. આર. એન. મહેતા, શ્રી પી. પી. પંડ્યા, આર. એસ. વિષ્ટ વગેરેએ પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ દ્વારા ભારતીય ગૌરવગાથાને પુનઃજાગૃત કરવા પ્રયાસ કર્યો.
- અન્ય વિદ્વાનોએ પ્રાચીન શિલાલેખો, સિક્કાઓ; હસ્તપ્રતો વગેરેનો અભ્યાસ કરીને તેમના પર અભ્યાસપૂર્ણ લેખો લખ્યા. અશોકના શિલાલેખો, પાણિની અને પતંજલિની કૃતિઓ, કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર, અશ્વઘોષનાં લખાણો, કાલિદાસનાં પુસ્તકો મહાન વ્યાકરણવાસીઓ અને ખગોળશાસ્ત્રીઓના ગ્રંથો વગેરે પર અભ્યાસીઓએ

નવો પ્રકાશ નાંખીને ભારતીયોની રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાને જાગૃત કરી. તેમને લાગ્યું કે ભારતનો સાંસ્કૃતિક વારસો ગ્રીક કે રોમના સાંસ્કૃતિક વારસા કરતાં જરાએ ઉતરતો ન હતો. આમાંથી પણ તેમની રાષ્ટ્રીય ભાવનાને વેગ મળ્યો.

3. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની પ્રારંભિક (ઈ.સ. 1885 થી 1905) કાર્યવાહીનો સંક્ષિપ્ત અહેવાલ આપો.

- સર એ. ઓ હુમની પ્રેરણા અને પ્રયત્નોને આધારે ફિરોજશાહ મહેતા. કે. ટી. તેલંગ અને બદરુદ્દીન તૈયબજીના નેતૃત્વ નીચે મુંબઈ પ્રેસિડેન્સી એસોસિયેશને આ બેઠક મુંબઈના ગોવાળિયા ટેક ખાતે બોલાવી. અંતે 28 ડિસેમ્બર, 1885ના રોજ બપોરના 12:00ના સુમારે મુંબઈની સાંસ્કૃતિક કક્ષમાં ગોવાળિયા ટેક ખાતેની સર ગોકુળદાસ તળપાળ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયના સાંસ્કૃતિક કક્ષમાં મળી.
- તેનું પ્રમુખપદ વ્યોમેશચંદ્ર બેનરજી નામના કોલકાતા (બંગાળ)ના નેતા ખ્યાતનામ એડવોકેટને સોંપવામાં આવ્યું. જ્યારે આજીવન મહામંત્રીપદે હુમની વરણી કરવામાં ખાવી. આ અધિવેશનમાં દેશભરમાંથી આવેલા કુલ 70 પ્રતિનિધિઓએ ભાગ લીધો હતો. આ અધિવેશનમાં ગુજરાતના નેતાઓ સર્વ શ્રી દાદાભાઈ નવરોજી, સર દિનશા વારછા, સર ફિરોજશાહ મહેતા વગેરે હતા. કુલ ચાર દિવસ (28 થી 31) સુધી ચાલેલા ના અધિવેશનમાં દેશની અને કે સમસ્યાઓ પર ચર્ચાવિચારણા ક્યા પછી કુલ નવ ઠરાવો કરવામાં આવ્યા.
- ત્યારપછીના વર્ષે (18 ડિસેમ્બર 1886) મહાસભાનું દ્વિતીય અધિવેશન કોલકાતા મુકામે મળ્યું. તેમાં ઉપસ્થિત 400 પ્રતિનિધિઓનું પ્રમુખસ્થાન પારસી સુધારક અને ગુજરાતના લોકપ્રિય નેતા દાદાભાઈ નવરોજીએ સંભાળ્યું. પોતાના વક્તવ્યમાં તેમણે મહાસભાના ઠરાવો તરફ સરકારે દશાવેલ ઉદાસીનતાની ટીકા કરી. સ્વાગતપ્રમુખનું સ્થાન રાજેન્દ્રલાલ મિત્રે શોભાવ્યું. આ બંને અધિવેશનોને ધારી સફળતા મળી નહિ. મહાસભાના આગેવાનો ત્રીજા વર્ષે ડિસેમ્બર 1887માં) મદ્રાસ મુકામે જાણીતા મુસ્લિમ અગ્રણી બદરુદ્દીન તૈયબજીના પ્રમુખપદે મળેલી મેસભાના અધિવેશનમાં ઉપસ્થિત રહ્યા, તેમાં મહાસભાના બંધારણઘડતર માટે પ્રયાસ થયો. આ અધિવેશનમાં કુલ 607 પ્રતિનિધિએ દેશભરમાંથી હાજરી આપી હતી.
- પ્રારંભમાં કોંગ્રેસે નરમ મવાલ વલણ અપનાવ્યું. તેના પ્રત્યેક ઠરાવમાં બ્રિટિશ તાજ પ્રત્યે વફાદારી રજૂ કરવામાં આવતી અને ઠિરાવોની ભાષા સૌમ્ય નમ્ર અને વિવેકી રાખવામાં આવતી. તેમાં ધારાસભાઓમાં ચૂંટાયેલા સભ્યોની બહુમતી રાખવા પ્રાંતોમાં અને કેન્દ્રમાં જવાબદાર સરકારો રચવા, હિંદીઓને લાયકાતના ધોરણો સરકારી નોકરીઓ આપવા. કારોબારી અને ન્યાયતંત્રને અલગ કરવો. ભારતના લકરનું શક્ય ત્યાં સુધી ભારતીય કરણ કરવા, ખેડૂતો અને મજૂરોની સ્થિતિ સુધારવા, ભારતની ગરીબાઈ ઓછી કરવા વગેરેને લગતા ઠરાવો કરવામાં આવ્યાં હતાં.
- કોંગ્રેસે ઠરાવો પસાર ક્યાં પરંતુ સરકાર પર તેની કોઈ ખાસ અસર થઈ નહિ. કોંગ્રેસનું ચોથું અધિવેશન અલ્હાબાદ ખાતે યોજવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ તે લશ્કરી વિસ્તાર હોવાથી શાંતિ અને સલામતી જોખમાવાના બહાના તળે આ અધિવેશન મળવા પર છેલ્લી ઘડીએ પ્રતિબંધ ફરમાવવામાં આવ્યો. આવી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ પૂર્વનિર્ધારિત સમયે (ડિસેમ્બર 1888) રબા ઐતિહાસિક અધિવેશન મળ્યું. અધિવેશનની અધ્યક્ષતા જયોર્જ ભૂલ નામના એક ઉદારમતવાદી અંગ્રેજ વ્યાપારીએ કરી હતી. આ અધિવેશન પણ સફળ રહ્યું.
- તે પછી (ઈ.સ. 1888) કોંગ્રેસે પોતાની કાર્યપદ્ધતિને વળાંક આપીને બંધારણીય માર્ગે જવાનો નિર્ણય કર્યો અને કડક શબ્દોમાં પોતાની માગણીઓની રજૂઆત કરી. પાંચમું અધિવેશન (ઈ.સ. 1889) મુંબઈ ખાતે ભરાયું. છલું

અધિવેશન (ઈ.સ. 1890) કોલકાતા ખાતે મળ્યું. જેમાં સરકારી અમલદારોએ ભાગ લેવાનું તો દૂર પણ પ્રેક્ષક બનીને ઉપસ્થિત રહેવા પર પ્રતિબંધ ફરમાવ્યો. પ્રમુખસ્થાનેથી ફિરોજશાહ મહેતાએ આની ટીકા કરી.

- સાતમું અધિવેશન પ્રથમ હિન્દુ પ્રમુખ ઓનરેબલ મિ.પિ. આનંદા ચાર્લના અધ્યક્ષપદે નાગપુર મુકામે બંને ને પછી (ઈ.સ. 1892) નું અલહાબાદ ખાતે વો વ્યોમેશયંદ્ર બેનર્જી ના પ્રમુખપદે મળ્યું. હવે એઓ હૂમની વિચારસરણીમાં પરિવર્તન આવ્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું કે મહાસભામાં અત્યાર સુધીના અધિવેશનોમાં થયેલા ઠરાવો પ્રત્યે સરકારે સહેજ પન લક્ષ્ય આપ્યું નથી. અને ખાસ કરીને ઈ. સ. 1892 ના ધરામાં મહાસભા ના એક પણ ઠરાવ પર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી.
- તે જોતાં તેનો વિરોધ કરવાનું દર્શવાયું. છતાં તેમને થતાં સર હૂમે મહામંત્રી પદ છોડવા કહ્યું જો કે તેમને કાર્યરત રહેવા મનાવી લેવામાં આવ્યા. આ અધિવેશન બાદ મહાસભામાં જહાલવાદી અભિગમ વિકસ્યો. એવા સંજોગો માં દર વર્ષે લાખેક રૂપિયાનો ખર્ચ કરી અધિવેશનોનો બોલાવવાનો કોઈ ખાસ અર્થ રહેતો નથી. તેથી મહાસભા એ હિન્દુ માની પોતાની પ્રવૃત્તિઓ ઘટાડીને તે ઈંગ્લેન્ડ ના ઉદારમતવાદી સાંસદો સુધી વિસ્તારવી જોઈયે. પરંતુ નાગપુર અધિવેશન વખતે મહાસભાના અધિવેશનો પૂર્વવત કરી મક્કમતાપૂર્વક ચાલુ રાખવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો.
- ત્યાર બાદ (ઈ. સ. 1892 થી 1905 સુધી)ના સમયગાળામાં મહાસભાના મવાળવાદી નેતાઓ પોતાની રીતે સક્રિય રહ્યા. ઈ.સ. 1904 ના મુંબઈ ખાતે મળેલા મહાસભાના વીસમાં અને ત્યારબાદ (1905) બનારસ ખાતે મળેલા એકવીસમાં અધિવેશનમાં ખાસ કોઈ અગત્યના ઠરાવ થયો નહિ. આ સમયગાળામાં મવાળવાદીઓની પ્રવૃત્તિઓ ઓછા પ્રભાવશાળી રહી. આ અરસા માં વાઈસરોય કર્ઝને બંગાળના ભાગલા પાડતો (1905) તેનો દેશવ્યાપી વિરોધ શરૂ થયો, મારાજા મહેન્દ્રચંદ્ર નાન્દી તથા સુરેન્દ્રનાથ બેનર્જીના પ્રયાસોથી બંગલંગની સાથે સ્વદેશી ચળવળ જોડાતાં સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિની લડતને નવો વેગ મળ્યો.

4. બંગલંગનું આંદોલન શા માટે શરૂ થયું ? તેનાં મુખ્ય પરિણામોની ચર્ચા કરો.

- વાઈસરોય કર્ઝન (1899-1905) દ્વારા વિશાળ બંગાળ પ્રાંતમાં વહીવટી કાર્યક્ષમતા લાવવાના બહાના હેઠળ બંગાળ (રાજધાની ઢાકા) અને પશ્ચિમ બંગાળ (રાજધાની : કોલકાતા) એમ બે ભાગલા પડ્યા. એક જ બંગાળી ભાષા અને સંસ્કૃતિ ધરાવતી પ્રજાએ (ભાગલાનો સખત વિરોધ કર્યો. બંગલંગ (ઈ.સ. 1905) પાછળ કર્ઝન નો ઈરાદો સમગ્ર ભારતમાં સૌથી વધુ જગત બંગાળી બની હિંદુ અને મુસ્લિમ પ્રજાની એકતાને તોડવાનો હતો.
- પશ્ચિમ બંગાળમાં બિમાર અને ઓરિસ્સાના પ્રાંતો મુક્યા કુલ વસ્તી 5 કરોડ 30 લાખની હતી. જેમાં 4 કરોડ 40 લાખ હિન્દુઓ અને 90 લાખ મુસ્લિમો હતા. પૂર્વબંગાળના નવા બનાવેલા પ્રાંતમાં આસામનો પ્રદેશ અને ઢાકા રાજશાહી, ચટગાંવ વગેરે પ્રદેશો મુકવામાં આવ્યા. તેની કુલ 3 કરોડ 20 લાખની વસ્તીમાં 1 કરોડ 80 લાખ મુસ્લિમોની 1. કરોડ 40 લાખ હિન્દુઓ હતા.
- આમ પુર્વ બંગાળના નથી મળી મુસ્લિમોની બહુમતી જાણીબુઝીને રખાઈ કે જેથી બંગાળીભાષી હિન્દુઓ લઘુમતીમાં મુકાઈ જાય. બંગાળી પ્રજા જ માત્ર નહી પરંતુ ભારત ના અન્ય લોકો પણ માનવા લાગ્યા કે, હિન્દુ માં રાષ્ટ્રવાદનો જુવાળ જે જોરશોર થી શરૂ થયો છે તેને રોકવા માટે જ ના વિભાજન કરાયું છે. આનાથી (16 ઓક્ટોબર, 1905) બંગાળ પ્રાંત ના ભાગલા નો અમલ કરાયો. તે દિવસ સમગ્ર બંગાળ પ્રાંતમાં ‘રાષ્ટ્રીય શોકદિન’ કરી મનાવાયો. સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી ને પોતાના “બંગાળી છાપા માં” એક મોટી

5. ભારતમાં ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિઓની માહિતી આપો.

- રાષ્ટ્રીય આંદોલનની બન્ને વિચારસરણી જોવા મળે છે.
(1) ઉદારવાદી (મવાળવાદી) (2) ઉમ્રવાદી (જાહાલવાદી) અને (3) ઉગ્ર (અથત અત્યંતિક) ક્રાન્તિકારી, પ્રથમ બે વિચારસરણીવાળા નેતાઓ પોતાના ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફળ જતા લાગ્યા ત્યારે ભારતની નવયુવાનોનો એક વર્ગ વિદેશી શાસનની ગુલામીમાંથી કોઈપણ ભોગે અને કોઈપણ રીતે (મોટે ભાગે હિંસાત્મક) આજાદી મેળવવા માગતો હતો, ઉગ્ર ક્રાંતિકારી લડતના લડવૈયા માતૃભૂમિના સ્વતંત્રતા માટે સતે મુખે બલિદાનો આપવા તત્પર હતા, તેઓ પ્રાણ આપી શકતા અને આઝાદીની પ્રાપ્તિ માટે બીજા ના પ્રાણ લઈ પણ શકતા હતા.
- ઉગ્ર ક્રાંતિકારી ચળવળની શરૂઆત કર્જનના શાસન કાળથી શરૂ થઈ હતી. 1898માં ચાફેર, ભાઈઓએ પુનામાં પ્લેગ કમિશનર રેન્ડ અને તેના સાથીદાર એયર્સ્ટનનું ખૂન કર્યું, તે બંને ભાઈનોને ફાંસી આપવામાં આવી. વિનાયક સાવરકરે પુનામાં 'અભિનવ ભારત સમાજ' નામની ક્રાંતિકારી સંસ્થાની સ્થાપના કરી હતી. અમદાવાદમાં વાઈસરોય મિન્ટો અને લેડી મિન્ટો ઉપર બે વખત બૉબ ઝીકાયા (13મી નવેમ્બર, 1909) જે કે બંને વખતે તેઓ બચી ગયા.
- આ બૉબ પ્રથમ રાયપુર દરવાજા બહાર અને પછી તરત જ આસ્ટોરિયા દરવાજા અંદર ફેંકાયા હતા. બૉબ ફેંકનારાઓ માં મોહનલાલ કામે કાર પંડ્યા (હુંગળીચોર) અને એમના બે સાથીઓ પંજાભાઈ વકીલ તથા વસંતરાવ વ્યાસ હતા. છેક સુધી સરકાર તેમને પકડી શકી નહી. બંગાળમાં સશસ્ત્ર ક્રાંતિદળનું સંચાલન અરવિંદ ઘોષના ભાઈ બારીન્દ્ર ઘોષ અને સ્વામી વિવેકાનંદના ભાઈ ભુપેન્દ્રનાથ દત્ત કરી રહ્યા હતા. બારીન્દ્ર પોષે 'અનુશીલન સમિતિ' નામની છુપી ક્રાંતિકારી સંસ્થાની સ્થાપના કરી હતી. લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરની ટ્રેનને બોબથી ઉડાડી મુકવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. (ડિસેમ્બર 1907).
- ઢાકાના મેજિસ્ટ્રેટ મિ. કિન્વઝર્ફ પર બૉબ ફેંકવાના કાવતરા માટે ખુદીરામ બોઝ અને પ્રફુલ્લ ચાકી નામના બે બંગાળીઓ પકડાયા (ઈ.સ. 1908) હતા. જો કે પ્રફુલ્લ ચાકીએ તો ત્યાં ને ત્યાં જ રિવોલ્વર વડે આપઘાત કર્યો. પરંતુ ખુદીરામે પર કામ ચલાવી, તેને ફાંસીએ લટકાવવામાં આવ્યો. કોલકાતામાં થી બૉબ , વયનેમાઈટ, કારતુસો વગેરે પકડાયા અને તે સંબંધમાં અરવિંદ પોષ, બારીન્દ્ર ઘોષ. હેમચંદ્રદાસ વગેરેની ધરપકડ કરવામાં આવી. કનહાઈદત્તને ફાંસી આપવામાં આવી.
- પકડાયેલામાંથી નરેન્દ્ર ગોસાઈ 'તાજ'નો સાક્ષી બન્યો પરંતુ તે કબૂલાત આપે તે પહેલો તેના સાથીઓએ તેને વીધી નાખ્યો. ખુદીરામને પકડનાર પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટર નંદલાલ તથા પોલીસ પ્રોસિક્યુટર આસૂતોષ વિમાને ગોળીએ દેવામાં આવ્યા. મદનલાલ ધીગરા નામના પંજાબી યુવાને લંડનમાં હિંદ સરકારના રાજદ્વારી અફસર સર વિલિયમ વાયલીનું ટ્રફલ્યર ક્વેર પાસે (જુલાઈ 1909) ભરબપોરે ખૂન કર્યું, તેને ફાંસી આપવામાં આવી અને તેના સાથી વિનાયક સાવરકરને કાળાપાણીની સજા કરવામાં આવી. આ સમયે (ઈ.સ. 191 3થી 1916 સુધી) પંજાબમાં ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિઓ બળવત્તર રહી.
- કેટલાક પંજાબી યુવાનો ગવર્નર જનરલ હાજિનું ખૂન કરવાના કાવતરામાં પકડાયા હતા. તેમાંથી ચારને ફાંસી આપવામાં આવી હતી. મદ્રાસ અને પોંડિચેરી આત્યંતિક પ્રવૃત્તિમાં કેન્દ્રો હતા. તિનીવેલીમાં વેંચી આયરે ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ આશોનું ખૂન કર્યું. બંગાળ અને મહારાષ્ટ્ર ઉપરાંત પંજાબ, રાજસ્થાન, બિહાર, ગુજરાત, મદ્રાસ, ઓરિસ્સા વગેરે પ્રાંતોમાં ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હતી, એ બાબતની નોંધ લેવી જરૂરી છે કે આ

કાંતિકારીઓએ આડેધડ ગોળીઓ ચલાવી નહોતી પરંતુ જે અંગ્રેજ અધિકારીઓએ ભારતના લોકો પર ભારે અત્યાચારો ગુજાર્યા હતા.તેમને જ વીણી વીણીને ખતમ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

6. વિદેશોમાં કાંતિકારી પ્રવૃત્તિઓની વિગતો દર્શાવો.

- ભારતમાં ઉદ્ભવેલી ઉગ્ર ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિઓ ભારતની બહાર છેક ઈંગ્લેન્ડ, કેનેડા, અમેરિકા, જર્મની, ફ્રાન્સ, બર્મા (મ્યાનમાર), મલોત્રા, સિંગાપુર, કાબુલ (અફઘાનિસ્તાન) રશિયા વગેરે દેશોમાં પ્રસાર પામી હતી. આ પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય રીતે શ્યામજીકૃષ્ણ વર્મા, સરદારસિંહ રાણા, મેડમ બિખાઈજી કામા, મદનલાલ ધીંગરા, વીર સાવરકર, મૌલાના અબ્દુલ્લા, મૌલાના બશીર, ચંપક રમણ પિલ્લાઈ, ડો. મયુરસિંહ, ખુદાબા જેવા કાંતિકારીઓ સંકળાયેલા હતા.
- શ્યામજીકૃષ્ણ વર્મા : લંડનમાં ‘ઈન્ડિયન હોમરૂલ સોસાયટી’ની સ્થાપના કરી. આ સોસાયટીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ભારત માટે સ્વશાસન પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. સંસ્થાના પ્રચાર માટે તેમણે ‘ઈન્ડિયન સોજિયોલોજિસ્ટ’ નામનું સામયિક શરૂ કર્યું. તેમણે ‘ઈન્ડિયન હાઉસ’ની સ્થાપના કરી. મદનલાલ ધીંગરા, વિનાયક સાવરકર અને લાલા હરદયાલ લંડન જઈ રહ્યામજી કૃષ્ણ વર્માની સાથે જોડાયા.
- મેડમ કામા : તેનો પેરિસમાં કાંતિકારી પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયાં. તેમણે જર્મનીના સ્ટુટગાર્ટ શરમાં યોજાયેલી આંતરરાષ્ટ્રી સમાજવાદી પરિષદમાં ભારતનો પહેલો ધ્વજ ફરકાવ્યો. તેમણે લંડન ઈન્ડિયન સોસાયટીની મીટિંગમાં પ્રવચન કરતાં એ રેશમી રધ્વજ શ્રોતાઓ સમક્ષ રજુ કર્યો હતો. એમાં સ્વદેશી અને વંદે માતરમ્ એમ બે શબ્દો લખેલા હતા.
- સરદાર સિંહ રાણા : આઝાદી પ્રાપ્તિ સુધી પેરિસ અને લંડનમાં રહીને ભારતની આઝાદી માટેની પ્રવૃત્તિઓ માં સદાય સંલગ્ન રહ્યાં હતા, એમની આ બ્રિટિશ સરકાર વિરોધી પ્રવૃત્તિમોથી અકબાઈને કાઠિયાવાડના ગવર્નરના એજન્ટે બ્રિટિશ સરકારની સહમતીથી જાહેરનામું બહાર પાડીને રાણાના બધા રાજકીય હક્ક છીનવી હનીપા હતા અને બીજા હુકમ દ્વારા એમની લીબડી રાજ્યની તમામ મિલકતો સરકારે જપ્ત કરી લીધી હતી.
- 1907માં અમેરિકાના કેલિફોર્નિયામાં ‘ઈન્ડિયન ઈન્ડિપેન્ડન્સ લીગ’ની સંસ્થા સ્થપાઈ, જેનું પાછળથી લાલા હરદયાળે ગદર પાર્ટી’ નામ આપ્યું. ચાર ભાષાઓમાં ‘ગદર’ સાપ્તાહિક શરૂ કરાવ્યું. જર્મનીમાં ચંપક રમણ પિલ્લાઈએ ‘હિન્દી રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક દળ’ની રચના કરી. ઈરાકને વડુ મથક બનાવી, ત્યાંથી ભારત ઉપર આક્રમણ કરવાની યોજના બનાવેલી. પરંતુ તેની બ્રિટિશ સરકારને જાણ થઈ ગઈ.
- જર્મનીમાં ચંપક રમણ પિલ્લાઈએ ‘હિન્દી રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક દળ’ની રચના કરી. ઈરાકને વડુ મથક બનાવી, ત્યાંથી ભારત ઉપર આક્રમણ કરવાની યોજના બનાવેલી. પરંતુ તેની બ્રિટિશ સરકારને જાણ થઈ ગઈ. અફઘાનિસ્તાનમાં તો રાજ મહેન્દ્ર પ્રતાપના રાષ્ટ્રીય પ્રમુખ’ પદે કામચલાઉ સ્વતંત્ર સરકારની રચના કરાઈ, જેમાં બરકતુલ્લા, આબિદુલ્લા, મૌલાના બશીર, રામશેરસિંહ, ડો. મયુરસિંહ વગેરે હતા. આ સરકારે શિયા, ઈરાન, તુર્કી વગેરેમાંથી મદદ મેળવવા ‘પ્રયાસો કર્યા.
- તુર્કીના વડો અનવર પાશા અને ગવર્નરને પણ મળેલા. રેશમી રૂમાલ’ ઉપર લખેલું ‘ગાલિબનોમા’ પયંત્રતમામ મુસ્લિમોએ એકત્રિત સંગઠિત થઈ ખ્રિસ્તીઓના સામે જંગ માંડવો એ પકડાઈ ગયું ! રાજ મહેન્દ્ર પ્રતાપે પોતાની સહીવાળી સોનાની પટ્ટી રશિયાના ઝારને મોકલાવેલી જેમાં ‘ઝારને ઈંગ્લેન્ડ સાથેના સંબંધો તોડી નાખવા જણાવેલું.

- બમ્બામાં ક્રાન્તિકારી સોહનલાલ પાઠકે ભારતીય સૈનિકોને બળવો કરવા પ્રેરેલા; તો સિંગાપુરમાં ભારતીય લશ્કરમાં બળવો કરવા માટે ઉશ્કેરવામાં ક્રાંતિવીર ભાઈ પરમાનંદનો હાથ હતો. ઈરાનની મદદ મેળવવાના પણ પ્રયાસો કરાયા. ક્રાંતિવીર સૂફી અંબાપ્રસાદનું મૃત્યુ તો ત્યાં જ થયેલું. જાપાનમાં રાસબિહારી ઘોષે પણ ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી. આમ, ક્રાંતિકારીઓએ વિદેશોમાં અંગ્રેજો વિરુદ્ધ લાગણી જાગૃત કરવામાં પ્રેરકબળ પૂરું પાડ્યું.